

BRYGIDA SOLGA

Państwowy Instytut Naukowy – Instytut Śląski w Opolu

Barbara Cieślińska, *Emigracje bliskie i dalekie. Studium współczesnych emigracji zarobkowych na przykładzie województwa podlaskiego*, Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, Białystok 2012, s. 407.

Nakładem Wydawnictwa Uniwersytetu w Białymstoku w 2012 r. ukazała się książka Barbary Cieślińskiej o migracjach zagranicznych z województwa podlaskiego. Autorka od wielu lat zajmuje się zagadnieniami współczesnej mobilności, jej zainteresowania naukowe dotyczą głównie fenomenu emigracji z obszarów peryferyjnych, ich przyczyn oraz konsekwencji. Tym razem przedmiotem swojej analizy uczyniła migracje zagraniczne na Podlasiu, pokazane z perspektywy zmian dokonanych w związku z akcesją Polski do Unii Europejskiej.

Praca składa się z dziewięciu rozdziałów, wstępu i zakończenia. Rozdział pierwszy ma charakter teoretyczny. Zjawisko migracji autorka analizuje w nim w układzie, który stosunkowo często wykorzystywany jest w literaturze przedmiotu, tj. z perspektywy historyczno-socjologicznej, ekonomiczno-społecznej, demograficznej oraz prawnej. Wskazuje tym samym na wielowymiarowość rozpatrywanego zagadnienia. W tym miejscu książki dokonano także opisu metodologii i perspektyw badawczych oraz wyjaśnienia zasadniczych dla pracy terminów migracji bliskich i dalekich. Znajdują się tu również podrozdziały, w których omawiane są zagadnienia mające charakter kontekstualny wobec analizowanej problematyki, a mianowicie transnarodowość migrantów oraz społeczne aspekty migracji. Od rozdziału drugiego autorka rozpoczyna charakterystykę migracji zagranicznych w regionie podlaskim, najpierw w oparciu o dane statystyczne, a następnie na podstawie kilku różnych badań empirycznych, tj. badań sondażowych przeprowadzonych w Białymstoku na reprezentatywnych próbach mieszkańców, uczniów i nauczycieli szkół ponadpodstawowych, a także na podstawie

debat akademickich oraz analizy treści materiałów biograficznych. Zakończenie oprócz podsumowania rozważań zawiera słownik pojęć podstawowych, indeks osobowy i rzeczowy oraz obszerną, bo liczącą około 330 pozycji, bibliografię.

Praca stanowi szerokie studium, w którym autorka w sposób kompleksowy porusza zagadnienie migracji zagranicznych na Podlasiu, a wypracowane wnioski są interesujące poznawczo i rozszerzają perspektywę teoretyczną rozważań nad migracjami.

Jednym z zagadnień ekonomiczno-społecznych, poruszanych w części teoretycznej, jest próba oceny skutków migracji zagranicznych. Choć autorka nie poświęca tej kwestii wiele uwagi, to warto zaznaczyć, że chodzi o problematykę, która nadal nie jest jednoznacznie interpretowana przez badaczy migracji. Podając w wątpliwość cytowany w pracy pogląd Johna K. Galbraitha o obopólnych korzyściach z emigracji dla krajów imigracyjnych i emigracyjnych, autorka ocenia, że dla obszarów pochodzenia migracje oznaczają ewidentne straty. Dzieje się tak dlatego, że kapitał przywożony przez reemigrantów nie tylko nie sprzyja podniesieniu ich statusu ekonomicznego, ale poprzez nieefektywne struktury społeczno-gospodarcze krajów słabo rozwiniętych, będące barierą przedsiębiorczości, kapitał ten jest niweczony (s. 31). Kwestia powyższa stanowić może przedmiot szerszej polemiki i – *de facto* – dyskusja ta jest już prowadzona. Wynika z niej, że w ostatnim czasie coraz więcej autorów stara się pokazać także pozytywne strony migracji dla krajów pochodzenia emigrantów w postaci transferów kapitału i – *know-how* oraz wymiernych konsekwencji reemigracji¹.

Ciekawe spostrzeżenia dotyczą rozważań nad historyczno-socjologicznym aspektem migracji. Autorka zauważa, że gdyby powrócić do teorii Ernsta Ravensteina i przyjmując, że prawa rządzące migracjami międzynarodowymi i wewnętrznymi są takie same, to można by pokusić się o hipotezę, że skala migracji zagranicznych będzie coraz większa i w skali świata będzie zbliżała się do rozmiaru migracji krajowych (s. 27). W praktyce oznaczałoby to duży wzrost mobilności i odsetka ludności żyjącej poza krajem swego urodzenia.

¹ Np D. Thränhardt (2008), *Entwicklung durch Migration: ein neuer Forschungs- und Politikanstaz*, w: *Entwicklung und Migration*, Hrgs. D. Thränhardt, Jahrbuch Migration 2006/2007, Münster: LIT Verlag, s. 102–128; M. Fromhold-Eisebith (2002), *Internationale Migration Hochqualifizierter und technologieorientierte Regionalentwicklung*, „IMIS-Beiträge”, nr 19, Osnabrück: Institut für Migrationsforschung und Interkulturelle Studien (IMIS), Universität Osnabrück, s. 21–43; *Rezolucja w sprawie migracji wykwalifikowanych pracowników i jej konsekwencje dla rozwoju krajowego*, „Dziennik Urzędowy Unii Europejskiej”, C 254, 26.10.2007, s. 34; P. Kaczmarczyk (red.), (2008), *Współczesne migracje zagraniczne Polaków. Aspekty lokalne i regionalne*, Warszawa; R. Jończy (2010), *Migracje zagraniczne z obszarów wiejskich województwa opolskiego po akcesji Polski do Unii Europejskiej. Aspekty ekonomiczne i demograficzne*, Opole–Wrocław: Uniwersytet Ekonomiczny we Wrocławiu, Politechnika Opolska.

W pracy szeroko analizowane są kulturowe aspekty migracji międzynarodowych. Kulturę migracji autorka uczyniła w zasadzie najważniejszym przedmiotem swoich rozważań. Powołując się na Anthony'ego J. Fieldinga, twierdzi, że migracje są elementem kultury, wyrażającym się w mobilnym stylu życia. Ten styl życia w pewnych sytuacjach upowszechnia się, czego wyrazem jest wzrost nasilenia emigracyjnego, któremu towarzyszy społeczne zainteresowanie migracjami (s. 39). Użyty w tym kontekście termin „moda na wyjazdy” (s. 21) być może nie wydaje się najwłaściwszy, tym bardziej, że autorka – powołując się na opinię Dariusza Niedźwiedzkiego – wskazuje jednocześnie, iż ludzie bez istotnego powodu nie podejmują decyzji o wyjeździe (s. 26). W przypadku migracji społeczności, o których mowa w książce, mamy do czynienia z przymusem sytuacyjnym tworzącym raczej pewne trwałe trendy, a nie z natury przelotną i często banalną modę.

Stwierdzając, że istotnym ogniwem w przekazywaniu i utrwalaniu wiedzy i kultury migracyjnej są miejsca socjalizacji młodzieży (dom rodzinny, szkoła, uczelnia), autorka nawiązuje do części empirycznej książki i do badań realizowanych w szkołach ponadpodstawowych województwa podlaskiego (w Białymstoku). Badania, o których mowa, odnoszą się do opinii młodzieży na temat migracji, jej planów emigracyjnych i stosunku do napływu cudzoziemców. Uwzględniona jest w nich także perspektywa nauczycieli i ich bezpośrednich doświadczeń w zakresie emigracji zarobkowej oraz opinii na ten temat. Z tych drugich wynika, że w środowisku pedagogów wyjazdy zagraniczne i migracje zarobkowe nie są dezaprobowane, co więcej – wielu z nich takie doświadczenia posiada. Dla autorki oznacza to, że nauczyciele w istotny sposób mogą kształtować postawy promigracyjne (s. 139). Można dodać, że chodziłoby tu także o wykorzystanie ich doświadczeń do odpowiedniego przygotowania młodzieży do zagranicznych wyjazdów oraz promowania migracji czasowych, przynoszących określone korzyści nie tylko emigrantom, lecz także regionom ich pochodzenia. Problematyka ta w coraz większym stopniu staje się przedmiotem badań i opracowań naukowych.

W pracy w sposób bezpośredni analizuje się różne badania. Nie wszystkie realizowane były przez autorkę. Ta dość niekonwencjonalna sytuacja jest jednak jednoznacznie wyjaśniona i przynajmniej w tym znaczeniu nie powinna budzić wątpliwości. Oprócz wspomnianych powyżej wykorzystano analizy sondażowe przeprowadzone wśród mieszkańców Białegostoku oraz zorganizowany przez Uniwersytet w Białymstoku cykl debat akademickich z udziałem naukowców, władz lokalnych i polityków na temat emigracji zarobkowej. Mimo widocznego wzrostu różnorodnych inicjatyw praktycznych, które są odpowiedzią na wzmożoną skalę emigracji Polaków, organizacja debat publicznych wydaje się interesującą propozycją. Zwłaszcza, gdy zamierzeniem organizatorów jest przed-

stawienie różnych opinii na temat wyjazdów, ukazanie mocnych i słabych stron migracji, a zwłaszcza zwrócenie uwagi na istotność racjonalnego kształtowania ścieżki kariery oraz podnoszenia kwalifikacji. Należy sądzić, że dyskusja nad tymi zagadnieniami była cennym doświadczeniem dla uczestniczących w niej grup, zwłaszcza dla przedstawicieli władz regionalnych i lokalnych regionu podlaskiego.

Autorka analizuje też dane statystyki publicznej (GUS), wskazując jednocześnie na znane badaczom migracji zagranicznych mankamenty tego typu informacji. Na ich podstawie stwierdza, że emigrację z województwa podlaskiego cechuje nieco inna specyfika niż przeciętnie w kraju. W związku z akcesją wzrosła skala emigracji do państw europejskich, ale natężenie emigracji do USA nadal jest zdecydowanie wyższe niż w kraju. Fakt ten uzmysławia, jak duże znaczenie ma kontekst historyczny migracji oraz tradycje emigracyjne tego regionu.

Fundamentalne znaczenie dla pracy posiadają wyniki badań zrealizowanych przez autorkę, w których analizuje indywidualne doświadczenia migracyjne osób, ich motywacje oraz społeczne konteksty towarzyszące wyjazdom. Odnoszą się one do 250 historii migracyjnych, spisanych przez pryzmat doświadczeń emigracyjnych bezpośrednich (autobiografie) lub pośrednich. Efektem analizy tychże historii są dwie autorskie typologie migracji, i ten element pracy należy uznać za węzłowy.

Z pierwszej typologii wynika podział na migracje bliskie i dalekie. Autorka zaznacza, że propozycja ma znaczenie dosłowne i metaforyczne, wyróżnione ze względu na kryterium odległości geograficznej oraz aspekt historyczno-kulturowy, który wskazuje na społeczny dystans między krajem pochodzenia emigranta a krajem docelowym. Odległość społeczno-kulturowa jest niezależna od geograficznej. Kryteria proponowanej typologii nie zostały ograniczone jedynie do powyższych, lecz uwzględniono także bardziej szczegółowe elementy (s. 282). Autorka zaliczyła do nich: rodzaj pracy (legalna – nielegalna), kontakty, znajomość języka, stosunek do własnej emigracji (pozytywny, chęć powtórnego wyjazdu – niechęć), dostrzeganie cech rzeczywistości społecznej w kraju imigracji (przyjazna, rozwijanie własnej tożsamości – obca, izolacja), kontakty z rodziną (bezpośrednie i pośrednie – głównie pośrednie), odczucia emigranta (poczucie swojskości – obcości), cel wyjazdu (zarobkowy i pozazarobkowy – wyłącznie pozazarobkowy), dalsze emigracje (kontynuacja, rozwój transnarodowej przynależności – jednorazowa, „z przymusu”).

Uwzględnienie powyższych kryteriów zaowocowało charakterystyką krajów migracyjnych bliskich i dalekich. Kraj bliski jest podobny pod względem kulturowym, społecznym i gospodarczym do kraju pochodzenia emigranta. Przeniesienie się do niego nie wymaga od migranta zmiany stylu życia. W kraju takim funkcjonuje rozbudowana sieć migracyjna, przebywają krewni i znajomi, migra-

cje są prostsze w realizacji i często wielokrotnie powtarzane. Emigracje bliskie zazwyczaj są też przewidywalne, co oznacza pobyt zgodny z przyjętym schematem i założeniami. Emigracje dalekie są trudniejsze do przewidzenia i częściej wymagają zmiany wzoru emigracyjnego w stosunku do pierwotnych założeń emigranta. Nierzadko mają pionierski charakter, wymagają większego przygotowania i zaangażowania w dostosowanie do warunków życia w kraju docelowym, często są jednorazowym doświadczeniem (s. 12).

Dodatковым aspektem określającym bliskość i dalekość migracji są stare lub nowe kierunki wyjazdów. Kierunki stare (tradycyjne) mogą być odległe geograficznie, ale stają się bliskie, ponieważ prowadzą tam przetarte szlaki i funkcjonują skupiska polonijne. Nowe kierunki cechuje brak przetartych szlaków i większa niepewność, migranci trafiają do otoczenia, w którym brakuje znajomych i rodaków, co często sprzyja zmianie dotychczasowego trybu życia (s. 47).

Druga propozycja typologiczna migracji prezentowana w książce rozwinęła się na bazie koncepcji Williama Petersena, powstałej w latach 50. XX w. Jednym z kryteriów było u Petersena określenie charakteru migracji pod kątem jej wpływu na dotychczasowy styl życia migrantów i - w konsekwencji - wyróżnienie migracji konserwatywnych (zachowawczych) i innowacyjnych. Barbara Cieślińska modyfikuje nieco tę klasyfikację i wydziela dwa typy nurtów emigracyjnych: tradycyjny i nowoczesny, którym odpowiadają różne wzory emigracji, a mianowicie tradycyjne i innowacyjno-transnarodowe. Te ostatnie charakterystyczne są dla emigracji nowoczesnego typu i często występują w społeczeństwach krajów wysoko rozwiniętych.

W analizowanych w książce historiach migracyjnych dominują wzory emigracji tradycyjnej, w których motywacje wyjazdu zogniskowane są na kwestiach ekonomicznych. Nowy nurt emigracyjny, występujący w mniejszości, wskazuje na zmianę wzorów emigracyjnych. Dominujące cele ekonomiczno-zarobkowe emigracji często ustępują miejsca motywom pozaekonomicznym i kulturowym. Emigranci z nowego nurtu emigracyjnego częściej pochodzą z dużych miast (w przypadku województwa podlaskiego - z Białegostoku), są młodzi, ambitni, rzadko posiadają własne rodziny. Wyjazd z kraju traktują głównie jako szansę na zdobycie doświadczenia życiowego, sposób spędzenia wolnego czasu lub poznanie interesujących kultur i osób. Częściej integrują się z ludnością kraju imigracji i nawiązują kontakty z innymi cudzoziemcami, nie zamykając się we własnej grupie etnicznej.

Autorka zaznacza, że dychotomiczne rozróżnienie wzorów i nurtów emigracyjnych nie wyczerpuje wszystkich możliwości klasyfikacyjnych. W proponowanej typologii, mającej charakter wzorów idealnych, można byłoby jeszcze wyróżnić wzór „mieszany”, wskazujący na sytuacje, w których następuje zmiana wzoru emigracyjnego w trakcie pobytu za granicą (s. 185).

Warto podkreślić, że autorka zaproponowaną (*de facto* zmodyfikowaną) typologię weryfikuje z perspektywy społeczeństwa wysyłającego oraz trzech głównych kierunków emigracji z regionu podlaskiego, a mianowicie: Wielkiej Brytanii, Niemiec i Stanów Zjednoczonych, które cechuje zróżnicowana specyfika migracyjna. Powiązanie propozycji teoretycznej z wynikami badań empirycznych stanowi – w moim przekonaniu – jedną z najbardziej interesujących części pracy.

Emigrację do Wielkiej Brytanii autorka określa mianem społecznościowej, gdyż jej zdaniem obejmuje zbiorowość funkcjonującą na wzór społeczności internetowych. Osoby takie (w tym przypadku migranci) tworzą własne środowiska, wymieniają się wiadomościami i wrażeniami, ale wartością nadrzędną jest indywidualizm. To powoduje, że współczesna polska emigracja do Wielkiej Brytanii jest wewnętrznie zróżnicowana i silnie zindywidualizowana (s. 190). Popularność tego kraju migracji skłania do przyjęcia hipotezy, że mamy do czynienia ze swoistym „owczym pędem” i naśladownictwem migrowania.

Emigracja do Niemiec wymaga przewyciężenia nie tylko uprzedzeń mających podłoże historyczne („odwieczny wróg”, agresor, negatywny stereotyp wzajemnych kontaktów), ale też ograniczeń kulturowo-społecznych (s. 224). W tym ostatnim przypadku chodzi o mniejszą znajomość języka niemieckiego niż angielskiego wśród wyjeżdżających oraz określone stanowisko Niemiec w kwestiach dotyczących imigrantów i jednocześnie nastawienie społeczeństwa niemieckiego wobec cudzoziemców. W efekcie bliskość geograficzna Niemiec nie oznacza bliskości w sensie emocjonalnym i kulturowym. Mimo że emigranci zarobkowi z Podlasia zwracają uwagę na wysoką kulturę i dobrą organizację pracy w Niemczech, nie ma to jednak większego wpływu na zmianę stereotypu Niemca. Pewnym paradoksem w tej sytuacji wydaje się zatem wysokie natężenie migracji o charakterze innowacyjno-transnarodowym w grupie wyjeżdżających do tego kraju. W Niemczech zazwyczaj podejmuje się pracę legalną, korzysta z różnego rodzaju agencji pośrednictwa pracy, dąży się do przystosowania do społeczeństwa niemieckiego poprzez nie tylko naukę języka niemieckiego, ale też podejmowanie aktywnych prób własnego rozwoju zawodowego.

Emigracji do Stanów Zjednoczonych towarzyszy optymistyczne myślenie o tym kraju, często ujmowane w kategoriach *American Dream*. Ułatwia ją także działalność licznych środowisk polonijnych i popularność kultury amerykańskiej. Długotrwały pobyt i zatrudnienie w naturalny sposób sprzyjają różnym formom integracji w miejscu pracy oraz zamieszkania. Zrealizowanie celów wyjazdu i najczęściej znaczny wzrost zamożności polskich emigrantów jeszcze bardziej przybliży ten kierunek, powodując, że mit Ameryki staje się punktem odniesienia także do oceny skutków emigracji.

Reasumując, autorka stwierdza, że krajem najbliższym dla emigrantów z Podlasia w sensie zarówno geograficznym, jak i kulturowym jest Wielka Brytania. Stany Zjednoczone, jakkolwiek położone daleko, również są bliskie mentalnie i kulturowo. Niemcy z kolei, choć dogodnie położone, dla emigrantów są krajem odległym pod względem historyczno-kulturowym. Zaprezentowana w książce propozycja teoretyczna określonego sposobu klasyfikowania migracji oraz jej egzemplifikacja stanowią niewątpliwie interesującą propozycję. Warto wykorzystać ją do badań w innych regionach kraju, wiele wskazuje bowiem na to, że mogłyby one przynieść interesujące poznawczo wyniki porównawcze.

Pewnym mankamentem książki – moim zdaniem – jest nieostre definiowanie celów oraz hipotez badawczych. Sytuacja ta powoduje, że mimo formułowania wielu wnikliwych i interesujących wniosków pewną trudność może sprawiać jednoznaczna ocena uzyskanych przez autorkę rezultatów badawczych, dokonana z perspektywy założonych zamierzeń. Być może w szerszym stopniu warto byłoby również uwzględnić stan badań migracji zagranicznych w Polsce, zwłaszcza analizy regionalne odnoszące się do tradycyjnych regionów migracyjnych. Luki powyższe nie zmieniają jednak faktu, że autorka podejmuje dyskusję nad różnorodnymi sposobami ujęć klasyfikacyjnych migracji oraz dokonuje ich empirycznej weryfikacji. Książka wpisuje się tym samym w ramy współczesnej, a także szerszej dyskusji, której efektem nie jest (oczekiwana przez niektórych badaczy) kompresja wieloznaczności stosowanych terminów związanych z migracją, lecz wręcz przeciwnie – coraz to nowe sposoby interpretowania migracji, rozumienia jej poszczególnych form czy rozwijania dodatkowych kategorii pojęciowych. Wszak do kanonu współczesnych analiz migracyjnych zaliczyć można takie terminy jak choćby: migracja niepełna², „niewidzialne” migracje zagraniczne³, migracja zawieszona⁴ czy migracja transnarodowa⁵. Od dziś można do niego zaliczyć także pojęcie emigracji bliskich i dalekich.

² M. Okólski, E. Jaźwińska (red.), (2001), *Ludzie na huślawce. Migracje między peryferiami Polski i Zachodu*, Warszawa.

³ B. Sakson (2002), Wpływ „niewidzialnych” migracji zagranicznych lat osiemdziesiątych na struktury demograficzne Polski, „Monografie i Opracowania”, nr 481.

⁴ R. Jończy (2010), *Migracje zagraniczne...*

⁵ H. Fassmann (2002), EU-Erweiterung und Arbeitsmigration nach Deutschland und Österreich. Quantitative Vorhersagen und aktuelle Entwicklungstendenzen, „IMIS-Beiträge”, nr 19.

